

КУБАНСЬКІ ЕТАПИ У ЖИТТІ В. О. ГОЛОБУЦЬКОГО

Після революційні соціальні катаклізми, що відбулися на території колишньої Російської імперії, та їх наслідки, зокрема – репресивна політика більшовиків стосовно „соціально чужих елементів”, змушували людей, які підпадали під зазначене найменування вдаватися до пошуків нової, більш безпечної життєвої „ніші”. Очевидно, що в інших „містах і селах” легше було замаскувати свою „чужість”, ніж у рідних краях, а значить – вижити і, по можливості, зробити кар’єру¹. Серед цих „непролетарських елементів” було чимало вихідців із сімей священників. Саме таким був і родовід по-батьківській лінії (а по-материнській – з російських дворян) відомого радянського українського вченого, дослідника запорозького й чорноморського козацтва, професора Володимира Олексійовича Голобуцького (1903–1993 рр.).

Отже: батько – священник, мати – дворянка; таке соціальне походження наче „дамоклів меч” тяжіло над науковою та педагогічною кар’єрою В. О. Голобуцького. Указані обставини певною мірою вплинули на життєві колізії з отриманням вищої освіти, а також визначили його тривалий (порівняно) шлях у науку. Цілком зрозуміло, що походження з сім’ї «соціально чужих елементів» у випадку розголосу могло поставити «хрест» не лише на кар’єрі, але й (за певних обставин) на житті історика. Ось тому він довгий час маскував своє походження, чому не мало сприяли його переїзди в різноманітні населенні пункти СРСР. За нашим припущенням, саме з цими обставинами пов’язаний переїзд історика в 1925 р. на Північний Кавказ. Тут він завдяки успішній діяльності на посаді завідувача хати-читальні («ізбача») та комсомольського активіста в Адигеї, заслужив «відрядження» до вузу, поступив до Кубанського педагогічного інституту, а згодом перевівся до Північно-Кавказького університету в м. Ростові-на-Дону, що його і закінчив 1930 р. Друга кубанська віха у житті В. О. Голобуцького пов’язана з поверненням у 1937 р. (в рік «великого терору») до Краснодару і роботою в місцевому архіві та педінституті до початку Великої Вітчизняної війни. Усе ж таки, в останньому випадку причиною повернення стали скоріше обставини наукового характеру. (Третя кубанська віха – короткотерміновий приїзд вченого в 1949 р. з Києва для роботи в місцевому архівосховищі – залучається нами для розгляду побіжно).

Як зазвичай прийнято в науковій практиці, коротко охарактеризуємо стан вивчення заявленої тут теми та джерельну базу². Історіографія вибраної дослідницької теми є кількісно незначною, а головне – якісно мало інформативною. По-перше, праць спеціально присвячених кубанському зрізу біографії В. О. Голобуцького не було, а по-друге, ті що є, майже виключно базуються на єдиному джерелі – спогадах самого вченого, опублікованих у 1966 р. на сторінках фахового часопису «Історія СРСР» (у рубриці – «Творчий шлях радянських істориків»)³. Фрагменти, в яких йдеться про перебування В. О. Голобуцького на Кубані, є одними з найбільш докладних серед зазначених мемуарів. Оригінальні оповідання про Кубанський край наявні й в неопублікованих белетризованих спогадах вченого⁴.

Хронологічно першими, серед дослідницької літератури, присвяченій життю й діяльності В. О. Голобуцького, являються дві, в основному подібні, статті краснодарського історика В. М. Ратушняка⁵ (цікаво, що хронологічно – вони є першими і в порівнянні з публікаціями в Україні). Кубанський дослідник, в цілому опирається на вказані вище опубліковані спогади В. О. Голобуцького, однак зауважує, що джерелом прислужилася і його власне листування з українським істориком кінця 1980-х – початку 1990-х рр. На жаль, В. М. Ратушняк у тих випадках, коли долучає до біографічної інформації почерпнутої з опублікованих мемуарів В. О. Голобуцького додаткові відомості – конкретно не декларує, в яких саме моментах ці дані є фактами, отриманими у результаті епістолярного спілкування з В. О. Голобуцьким, а які – логічною реконструкцією чи припущеннями самого краснодарського науковця. Під керівництвом В. М. Ратушняка працювала над дипломним проектом про погляди на історію чорноморського (кубанського) козацтва Ф. А. Щербини та В. О. Голобуцького студентка історичного факультету місцевого університету О. І. Жукова (нині – О. І. Звездіна), яка захистилася у 2003 р. (до речі, у рік який був столітнім ювілеєм від дня народження українського вченого)⁶. У першому розділі роботи О. І. Жукова висвітлює віхи життя названих істориків. Параграф, присвячений В. О. Голобуцькому, опирається на його опубліковані спогади й на зазначені статті В. М. Ратушняка. У тому ж році вийшли й тези виступу молодого краснодарської дослідниці⁷, де проводиться співставлення поглядів Ф. А. Щербини й В. О. Голобуцького стосовно деяких питань передісторії Єкатеринодара. Природно, яких-небудь додаткових даних з приводу кубанського періоду життя В. О. Голобуцького у тезисах не міститься.

Український історіограф, працівник Інституту історії України НАН України, В. С. Горак до столітнього ювілею В. О. Голобуцького опублікував нарис життя та діяльності радянського історика⁸. Віхи життя з кубанського періоду біографії В. О. Голобуцького подаються майже виключно по тим же опублікованим спогадам. Останні лягли в основу ще кількох праць, проте фрагменти з кубанського періоду подано в них лише за опублікованими мемуарами вченого⁹.

У жовтні 2007 р. в одному з краснодарських збірників („История регионального научного сообщества: проблемы изучения”) вийшла спеціальна¹⁰ стаття автора даних рядків, присвячена кубанським віхам життєвого шляху В. О. Голобуцького¹¹. Поточна ж стаття є переробленим варіантом зазначеної російськомовної розвідки, зокрема, залучено інформацію з кількох документів Національного архіву Республіки Адигея (НАРА) і ряду статей з названого краснодарського збірника.

У дослідженні також використано низку праць, як радянського періоду, так і сучасних (побудованих на нових методологічних підходах), в яких реконструюються явища і події соціокультурного життя на Кубані чи на Північному Кавказі взагалі. Серед них, слід назвати монографію краснодарського дослідника О. Ю. Рожкова „В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920-х годов” (Краснодар, 2002), яка стала найбільш корисною для нашої праці. Написана в цілому на засадах культурної (історичної) антропології, монографія поєднала в собі такі методологічні напрямки, як: соціальна антропологія, історія повсякдення, гендерна історія, мікроісторія, тощо.

Отже, перейдемо тепер до короткого викладу обставин щодо стану джерельної бази. Прямих архівних матеріалів, де б відображалася діяльність історика на кубанській землі вкрай мало. У виробничому архіві Кубанського державного університету – правонаступника Краснодарського педагогічного інституту зберігаються особисті справи співробітників, починаючи тільки з 1944 р., але ні в ньому, а ні в Державному архіві Краснодарського краю (ДАКК) не відкрито документів за 1937–1940 рр., як історичного факультету, так і педінституту в цілому¹². Інакше кажучи, сучасному досліднику не видається можливим безпосередньо простежити науково-педагогічну практику В. О. Голобуцького, опираючись на аналіз протоколів засідань кафедри історії СРСР, ради факультету, враховуючи виробничі плани й звіти із проробленої роботи. Єдиними віднайденими документами у ДАКК, що мають пряме відношення до В. О. Голобуцького, являються документи так званої особової справи дослідника, датованої груднем 1949 р. Тут відкладена анкета, заповнена рукою історика, документ під назвою „Схема роботи В. О. Голобуцького на тему: „Чорноморське козацтво. Нарис соціальної історії” та посвідчення для відрядження, видане Інститутом історії України АН УРСР.

З усних свідчень сучасного краснодарського історика В. М. Ратушняка довідуємося, що викладач історії середніх віків, доцент Г. Г. Машкович свого часу розповідала про спільну поїздку на якусь наукову конференцію до Москви з відомим кубанським істориком, другом й колегою В. О. Голобуцького по роботі на кафедрі історії народів СРСР Краснодарського державного педінституту (КДПІ) М. В. Покровським, де вони пересікалися з В. О. Голобуцьким. З огляду на таку інформацію, був переглянутий особовий фонд Г. Г. Машкович, переданий на зберігання до ДАК, однак пошук не дав бажаних результатів¹³. Ще більший жаль викликав перегляд особового фонду М. В. Покровського¹⁴ – друга і колеги В. О. Голобуцького: адже гіпотетично саме тут повинні були б відкластися хоча б якісь матеріали, напряду й безпосередньо пов'язані з українським козакознавцем, проте такі матеріали відсутні й тут. Не було отримано прямих даних про специфіку навчання чи роботи В. О. Голобуцького й при перегляді справ фонду Відділу народної освіти Краснодарського міськвиконкому¹⁵, Кубанського окружного відділу народної освіти виконавчого Комітету Кубанської Окружної Ради робітничих, селянських, червоноармійських і козачих депутатів¹⁶, Кубанської окружної робітничо-селянської інспекції¹⁷. Настільки незадовільний стан джерельної бази на період до 1944 р., що турбує будь-якого дослідника, пояснюється об'єктивними причинами – під час Великої Вітчизняної війни надзвичайно сильно постраждали архівні фонди Краснодарського краю, була евакуйована лише частина документів¹⁸.

На прохання краснодарського вченого-бібліографа А. С. Слуцького (за що йому висловлюємо щире подяку) нещодавно співробітники Національного архіву Республіки Адігея розшукали кілька документів, де фігурує прізвище В. О. Голобуцького або ті, що безпосереднього його стосуються (зокрема – власноручна заява). Це документи, що мають відношення до роботи майбутнього історика в Адігеї¹⁹.

Джерельну базу доповнили (і, що важливо, сприяли перехресній перевірці інших джерел) документи, що віднайдені в архівосховищах різних міст (Ростов-на-Дону,

Санкт-Петербург, Казань, Київ), де жив і навчався / працював В.О. Голобуцький. Це, здебільшого, автобіографічні матеріали. В них, тією чи іншою мірою, є інформація про перебування історика на Кубані. Варто відмітити, що єдина особова справа студента збережена лише в Державному архіві Ростовської області (ДАРО); вочевидь, під час переводу з Кубанського педінституту до Північно-Кавказького університету В. О. Голобуцький забрав (чи її переслали) основні документи.

Особистий архів В. О. Голобуцького, що став в силу обставин спадковості складовою частиною приватного архіву молодшого сина вченого – Петра Володимировича Голобуцького, уміщає ряд документів стосовно навчання і роботи В.О. Голобуцького у 1920-х рр., а також не дуже великий епістолярій (враховуючи знайомства та листування історика зі значною кількістю колег, варто було очікувати більшого). Серед останнього комплексу джерел наявна одна телеграма від М. В. Покровського, датована 1949 р.²⁰ Особиста кореспонденція В. О. Голобуцького все ж таки існує в приватних архівах краснодарських вчених. Так, на сьогодні володіємо копіями чотирьох автографічних послань В. О. Голобуцького, відповідно – до В. М. Покровського (один лист)²¹ і В. М. Ратушняка (три листа)²², але цей епістолярій нічого не дає для реконструкції кубанського періоду біографії вченого. У сімейному архіві В. М. Покровського у структурі альбому „Михайло Володимирович Покровський. 1897–1959 рр.” (укладений як данина пам’яті дружиною М. В. Покровського – Людмилою Яківною Покровською) наявний фрагмент відзиву українського історика на докторську дисертацію М. В. Покровського²³. Хотілось би відзначити, що напиши В. О. Голобуцький особливі спогади про свою роботу в Краснодарі, як-то він обіцяв в одному з послань до В. М. Ратушняка²⁴, то дослідники його життя отримали б додаткове цінне джерело.

Окремий пласт джерельної інформації надали матеріали „усної історії”, зокрема інтерв’ю (кілька), проведені упродовж 2005–2007 рр. автором з молодшим сином історика – Петром Володимировичем Голобуцьким (використано в основному інформацію з останнього інтерв’ю від 4 квітня 2007 р.), а також інтерв’ю, взяті у березні 2007 р. Н.М. Юсовою у краснодарських колег і місцевих жителів Адигеї. Утім, деякі згадки про В. О. Голобуцького містяться і в усних (але опублікованих) спогадах працівників ДАКК. Окрім названих джерел та дослідницьких праць, в статті водночас задіяні документи, що стосуються культурного будівництва у краї на період 1920-х рр., соціально-культурного розвитку Краснодару в 1937–1941 рр.²⁵; тощо.

Окреслюючи методологію, вкажемо, що в цілому дана робота побудована в площині так званої „нової біографічної історії”, оскільки фрагменти біографії вченого вписано у контекст змінних соціокультурних констант-ситуацій з історії СРСР та його регіонів відповідного хронологічного періоду, що перетворює опис життя в історію²⁶. З іншого боку, враховуючи те, що в статті приділено увагу соціально-культурній специфіці Кубані 1920–1930-х рр., то дослідження, певною мірою, слід кваліфікувати і як працю з локальної історії. Очевидно, що до методів даного дослідження були долучені методи „усної історії”.

Перед тим, як висвітлити кубанський період у житті українського історика, коротко зупинимось на попередньому етапі його життя, тим паче, що це якоюсь мірою,

пояснює – яким чином (на нашу думку) В. О. Голобуцький опинився на Північному Кавказі. Отже, в січні 1919 р. майбутній козакознавець, не закінчивши Новгород-Сіверського духовного училища, покидає його пенати і стає співробітником двох волосних радянських установ – військкомату та відділу народної освіти в с. Мутин Кролевецького повіту Чернігівської губернії²⁷, де на той час проживала сім'я. Розуміючи, що з незакінченою середньою освітою йому аж ніяк не вступити до вузу, юнак зумів добитися направлення на навчання на двохрічні курси для дорослих при педінституті в м. Глухові, куди він потрапив у серпні 1921 р. і навчався до червня 1923 р. Проте, у 1922 р. більшовики запровадили більш суворі й жорсткі політичні вимоги стосовно пролетаризації вузів. Система набору до вузів, як відзначає О. Ю. Рожков, „була сконструйована таким чином, що вступ туди здійснювався здебільшого через організації, в кожній з яких находилися «очі й вуха» ДПУ»²⁸.

Для отримання відрядження до вузу необхідно було заповнити опитувальний лист, подаючи докладні відомості про своє походження і політичні симпатії, матеріальне положення сім'ї тощо. Очевидно тому, В. О. Голобуцький не намагався поступити до вузу, а по закінченні курсів рік перебивався випадковими підробітками, в основному даючи приватні уроки²⁹.

У 1924 р. місцева влада огульно звинуватила його батька – Олексія Трохимовича Голобуцького, парафіяльного священика в с. Мутин – у викраденні церковної книги і запровадила на рік до тюрми, після виходу з якої о. Олексій вже не зміг повернутися до ієрейського служіння, і був вимушений зайнятися виключно селянською працею³⁰. Ці обставини, вочевидь, підштовхнули В. О. Голобуцького до більшого прикладання зусиль з утаємничення свого соціального походження задля того, щоб мати можливість, відтак, поступити до вузу. Як уже відзначалося в преамбулі, кращим способом в цьому відношенні уявлялось здійснювати переїзди з місця на місце. Окрім того, ще одним важливим прийомом замаскувати своє походження стало творення потрібних віх „радянської” біографії, а для цього потрібно було працювати на важких, але вкрай значимих ділянках комуністичного будівництва. Однією з таких ділянок була робота завідувача хати-читальні.

Справа у тому, що виходячи зі своїх ідеологічних установок, більшовики в роботі на селі рекомендували партійним комітетам на місцях зосередити увагу на господарсько-організаційній й культурно-просвітній сферах. В останньому випадку, згідно з вказівками В. І. Леніна, пропонувалося створити на селі матеріальну базу культури – розширити сітку хат-читалень та зробити їх центрами духовного життя³¹. І, дійсно, головним видом просвітньої установи в селі ставала хата-читальня. У зв'язку з цим XIII з'їзд РКП(б) постановив: „Опорним пунктом, центром всієї політпросвіт роботи в селі останні партійні з'їзди визнавали волосну хату-читальню... Жодна культурбота в селі не повинна вестися без ув'язки з роботою хати-читальні...”³². У ті часи посада завідувача хатою-читальнею відкривала широкі можливості для агітації та пропаганди соціалістичних цінностей та радянського способу життя шляхом заохочення селян до читання радянських газет й іншої літератури. Як відзначає красnodарський науковець І. Я. Куценко, основними формами роботи „ізбачів” (та їх підопічних з селян) являлося читання в слух книг і періодики, співбесіди, лекції, доповіді. Значне розповсюдження мали політичні, атеїстичні, сільськогосподарські,

театральні та інші гуртки. У хатах-читальнях селяни отримували поради і довідки з різних питань суспільного й господарського життя³³.

У жовтні 1924 р. В. О. Голобуцький зумів добитися від відділу народної освіти Ніжинського округу призначення на завідування хатою-читальнею в с. Безуглівка (неподалік від м. Ніжин). До того ж, юнак вступив тут до лав комсомолу і відразу ж очолив місцеву первинну організацію, а з часом увійшов до складу районного комітету ЛКСМ України³⁴. І, дійсно, як вказує І. Я. Куценко, через скрутне становище з кадрами, а здебільшого – і повну їх відсутність, завідувачами хат-читалень зазвичай ставали секретарі партійних або комсомольських осередків³⁵. У спогадах В. О. Голобуцький вказує, що він з наснагою поринув у суспільну роботу і увійшов до місцевого активу, ядро якого складав комітет незможних селян (комнезам)³⁶. Актив вів велику роботу з перебудови сільського життя в дусі ідей і програми партії. І, як уже відзначалося, не останнє місце в цьому процесі відіграла хата-читальня як певна культурно-просвітня інституція. Через деякий час після приїзду нового завідувача, хата-читальня була розташована в колишньому попівському будинку. Судячи з контексту спогадів В. О. Голобуцького, він з ентузіазмом зайнявся атеїстичною пропагандою, вів дискусії з сектантами, читав наукові лекції щодо походження світа й людини. Керівник хати-читальні навіть зініціював створення самодіяльного театру в селі. Колишній „реакційний” попівський будинок в новій іпостасі – хати-читальні, став символом всього прогресивного, що, як відзначає В. О. Голобуцький, несла радянська влада³⁷. Зауважимо: якщо виключити нав’язування атеїзму й інші пропагандистські крайнощі, то „ізбачі” безперечно виконували роль просвітителів (звичайно в кожному окремому випадку багато що залежало від конкретного керівника хати-читальні).

Напевне В. О. Голобуцький зумів набути авторитет як серед місцевого активу, так і з боку більш високого начальства. У результаті чого йому вдалося роздобути в комнезамі надзвичайно важливу довідку про походження з сільської бідноти, без якої вступ до вузу, запланований ним, був би неможливим³⁸.

Тепер перейдемо до основної частини нашої статті. Хоча В. О. Голобуцький вказує у своїх спогадах (підкреслимо – написаних і опублікованих станом на 1960-ті рр.), що на Північний Кавказ він потрапив, захоплений романтикою, нам, через призму викладеного вище, видається правомірним допустити таке: юнак просто продовжив вимушену практику, так би мовити, „замітання слідів” (при цьому, зовсім не відкидаємо й романтичного компонента, настільки властивого молодим захопленим натурам). Адже, маючи вже довідку про походження з сільської бідноти, він не став вступати до вузу, а поїхав, навіщо, на Кавказ. У тамтешніх місцях В. О. Голобуцький знайшов роботу в цивілізаційній „глибинці” – адигейському аулі, куди, взагалі-то, ніхто особливо й „не поспішав”, не зважаючи на характерне для тих років безробіття – позаяк робота серед іншомовного, мусульманського – а значить і „культурно іншого” населення вимагала надзвичайно великого ентузіазму (в іронічному і буквальному сенсі). Враховуючи свій попередній досвід, молодий політпросвітпрацівник³⁹ влаштувався на аналогічну посаду завідувача хатою-читальнею в аулі Пчегатлукай Тахтумукаєвського району Адигейської автономної області, змінивши якогось Давлета Ачмізова⁴⁰, який, судячи з імені і прізвища, напевне був адигом.

Поміж те, в цей час у Північно-Кавказькому краї місцева влада з напроцуд великим старанням віднеслася до реалізації рішень партійних з'їздів в області стосовно створення розгалуженої сітки хат-читалень: „Єдиною організаційною формою проведення культроботи в селах і аулах являлась хата-читальня...”⁴¹. Темпи розвитку системи культурно-просвітніх закладів у краї були вищі, а ніж у цілому по СРСР⁴². У рік приїзду В. О. Голобуцького на Кавказ (1925) в автономних областях Північно-Кавказького краю було вже 66 хат-читалень, а в наступному (коли майбутній історик навчався в Кубанському педінституті) – 174⁴³. Вважаємо за доцільне навести цифри, які стосуються власне Адигеї: на 1924–1925 рр. функціонувало 26 хат-читалень і 18 пересувних бібліотек, а в 1925–1926 рр. – відповідно – 40 і 48⁴⁴. Самий же аул Пчегатлукай⁴⁵, розташований в межах двох десятків кілометрів від Краснодара, представляв собою доволі розвинутий населений пункт⁴⁶, де в минулому діяла школа першого ступеню, а в ті роки, що нас цікавлять, на 65 учнів припадало аж 2 педагоги⁴⁷.

Крайком РКП(б) надавав великого значення роботі хат-читалень. Якоюсь мірою, ці розсадники радянської культури та пропаганди ставали кузнями партійних і радянських кадрів. Вважалося, що перед призначенням на відповідальну посаду, комуніста, який прибув у село, доречно використати як „ізбача”⁴⁸; саме на хаті-читальні „як на опорному пункті” базувалася перебудова роботи в адигейських аулах, згідно з радянськими ідеологами⁴⁹.

Не дивлячись на те, що якраз у цьому, 1925 році, перша північно-кавказька нарада політпросвітів вимагала ліквідувати сумішництво завідувачів хат-читалень⁵⁰, В. О. Голобуцький, як і в с. Безуглівці очолив в аулі первинну комсомольську організацію⁵¹, що стала, як зазначає вчений у спогадах, активним провідником політики компартії. Включився В. О. Голобуцький і в атеїстичну роботу, а також і тут створив театр. Прикметний такий факт: як інформують уже в наші дні місцеві старожили, хата-читальня знаходилася в приміщенні, що належало до комплексу будівель місцевої мечеті⁵² (а в с. Безуглівка – в колишньому попівському будинку).

На новому місці В. О. Голобуцький, незважаючи на подібність роботи, поринув у новий для себе світ, адже, навіть розмовляти з місцевими жителями йому доводилося через перекладача. Місцеві етнографічні особливості й яскраві впливи минулого на сьогодення підштовхували В. О. Голобуцького до вивчення історії краю. Певну інформацію він отримував з розмов зі старійшинами, зокрема, багато довідався про перипетії Кавказької війни у краї, про різноманітні зіткнення горців з чорноморськими / кубанськими козаками та ін. Завідувач хатою-читальнею мав хороші можливості продовжувати свої власні заняття самоосвітою – читав книги природничого й гуманітарного циклу, з-поміж іншого – з історії, філософії, державного права, естетики, фізики, математики, біології і т. п.⁵³.

У опублікованих мемуарах В. О. Голобуцький пригадує, що більш за все його приваблювали соціальні науки, опанувати які на професійному рівні міг допомогти лише вуз. Утім, як показують щойно віднайдені документи з головного адигейського архівосховища В. О. Голобуцький запланував поступати на факультет радянського права Московського держуніверситету (МДУ)⁵⁴, тобто, на противагу тому, що вчений зазначає у спогадах, він хотів стати правником. Хоча державне право (як і інші юридичні дисципліни взагалі) можна віднести до соціальних наук, проте у спогадах

вчений уточнює свої пріоритети: „Я бажав вивчати історію, політичну економію і філософію”⁵⁵. Чому ж вчений не згадує у спогадах, що хотів поступати в МДУ і стати юристом? Очевидно тому, що тоді йому прийшлося б пояснювати чому ж він це не зробив. А не здійснив він це, як припускаємо, з такої причини: йому пояснили чи він сам зрозумів, що поступаючи в провідний вуз держави та ще і на таку спеціальність як радянське право, він може не пройти більш строгіших перевірок щодо соціального походження. Навіть тут в Адигеї В.О.Голобуцький для того, щоб отримати „відрядження” до вузу спочатку проходив відбіркову комісію, а потім ще й атестаційну⁵⁶.

Отже, вся названа вище комсомольська й політпросвітрова була вкрай необхідна В. О. Голобуцькому передусім аби отримати „відрядження” для вступу до вузу. Для того, щоб отримати таке „відрядження”, потрібно було бути активістом, мати „правильне” соціальне походження й, окрім всього, ще забезпечитися з боку авторитетних поручителів⁵⁷. Як уже говорилося, місцева влада надавала великого значення роботі хат-читалень. Тому цілком успішна діяльність В. О. Голобуцького на посаді „ізбача” була вдалим прикладом конкретної практики „боротьби за вуз” і не могла бути непоміченою (практика) керівництвом автономної області⁵⁸. Ініціативний та енергійний організатор політосвітрова в аулі Пчегатлукай очолив у 1926 р. за сумісництвом і обліково-статистичний сектор Адигейського обкому ВЛКСМ⁵⁹.

Маючи наміри вступити до вузу, В. О. Голобуцький активно проявив себе в політпросвітній і комсомольській діяльності, а тому заслужено домогся підтримки авторитетних поручителів. Він отримав „путівку в життя”⁶⁰ від політпросвіту Адигейського обласного відділу народної освіти (ОВНО), оскільки у відомчому підпорядкуванні цих структур знаходилися хати-читальні⁶¹ і, окрім того, „відрядження” до вузу дав йому й місцевий обком комсомолу⁶². Зазначимо, що в інформаційній довідці атестаційної комісії Адигського ОВНО, В.О.Голобуцький згадується серед „відряджених” до вузів як син селянина⁶³. Утім, соціальне походження залишалось його головною проблемою.

Регулюючи „класову чистоту” студентів, більшовики вимагали командирувати до вузів політично благонадійних. Таке право й відповідні квоти як раз і мали названі радянські та комсомольські органи Адигейської автономної області⁶⁴. У той рік (1925), коли В. О. Голобуцький розпочав працювати в аулі Пчегатлукай, вакансії, наприклад, для „відряджуваних” до вузу від комсомольських органів у РРФСР складала 15 % від загального числа вступників⁶⁵. Однак, у 1926 р., коли В. О. Голобуцький вирішив вступити до МДУ (але прийшлося вступати до Кубанського педінституту), в порядку експерименту більшість квот було відмінено і бажуючі поступати повинні були складати вступні іспити на умовах вільної конкуренції⁶⁶. Це призвело до того, що, скажімо, кількість абітурієнтів, вступників до вузів і робфаків Кубані зросло в 1926 р. у порівнянні з попереднім роком майже в два рази і склала три-чотири тисячі людей, – а це в шість-вісім разів перевищувало кількість місць в учбових закладах⁶⁷.

При цьому тимчасова відміна більшості квот ще не відмінювала платності освіти для студентів „непролетарського” походження. На середину 1920-х рр. оплата складала від 100 до 200 карбованців на рік⁶⁸. Для того, щоб не сплачувати за навчання і в добавок ще й отримувати державну стипендію (утім, на той час вона складала 10 карбованців на

місяць, що було вдвічі менше ніж, чим необхідний мінімум для прожиття студента⁶⁹), все ж необхідно було мати відповідну „путівку” і, очевидно, приховувати (як у випадку з В. О. Голобуцьким) своє соціальне походження. Як показують різноманітні анкети й автобіографії В. О. Голобуцького, він до кінця 1940-х рр. фактично маскував своє непростетарське походження, і зокрема те, що він син священика (про справжнє походження матері – Євгенії Іванівни (дівоча фамілія – Іванова) – вчений так ніколи й не зізнався в офіційних автобіографічних документах, а вона була дворянського роду, причому – дочка гусарського офіцера⁷⁰). Вірогідно, вперше В. О. Голобуцький відкрився в тому, що він син священика, коли заповняв необхідні анкети для прийому його в кандидати в члени ВКП(б) – наприкінці 1940-х рр.⁷¹

У анкеті ж, заповненій В. О. Голобуцьким перед вступом до Кубанського педінституту (міститься в особистій справі студента, що зберігається в ДАРО) в 1926 р. вказано, що його сімейний стан навіть не лише „холостий”, а ще й „одинокий” (а це можна трактувати таким чином, що в нього немає родичів або ж він з ними не підтримує контакти); також вказано, що він з 15 років став жити самостійно; стосовно ж батьків, то про них в цих записах взагалі не згадується⁷².

Питання анкети будувалися таким чином, щоби молода людина доводила радянську ідентичність. На практиці, як вірно зауважує дослідник даної проблематики О. Ю. Рожков, нерідко ставалося так, що абітурієнт повинен був „дистанціюватися від свого справжнього походження, скривати чи приписувати собі важливі для ідентичності «радянська людина» віхи біографії”⁷³. Відповідно поступив і В. О. Голобуцький. Утім, багато з його сучасників, що мали подібні проблеми, поступали більш радикально: вони просто зрікалися своїх батьків⁷⁴. Варто відзначити, що історик ніколи *буквально* не відмовлявся від власних батьків. Навпаки, він не побоювався завдати собі проблеми і врятував їх, а також і двох братів на початку 1930-х рр., коли їм загрожували репресії під час колективізації і в подальшому – упродовж всього життя підтримував з ними тісний зв'язок. Тому, цілком очевидно, що замовчування інформації відносно справжнього соціального обличчя батьків було з боку В. О. Голобуцького вимушеним кроком, що мав на меті не створювати собі зайвих проблем при перебігу процесу отримання вищої освіти, настільки необхідної для подальшої кар'єри викладача й вченого, до чого він прагнув з молодих років⁷⁵. Мотивація подібних дій була властива і значній частині його сучасників.

Таким чином, майбутній вчений зумів потрапити до вищого навчального закладу⁷⁶, хоча не до того і не на ту спеціальність, що він бажав (як це виявилось з нових документів). При цьому йому допомогло те, що він вдало скрив компрометуючі дані (звичайно – з точки зору більшовиків) власної біографії, а з другої сторони – отримав „відраження” до вузу, яке йому довелося заслужити енергійною роботою по комсомольській і політпросвітній „лініям”.

Отже, „боротьба за вуз” на першому етапі була виграна В. О. Голобуцьким. Утім, в перші місяці навчання новопосталого студента в Кубанському педінституті з боку наркомату робітничо-селянської інспекції було „спущено” завдання на крайову комісію: вивчити систему й динаміку комплектності вузів, причому особливу увагу приділялось третьому пункту – „з точки зору соціального складу” за останні три роки⁷⁷. Таку перевірку планувалося здійснити силами соціально-культурної групи крайової

робітничо-селянської інспекції та подати звітні матеріали до 15 листопада 1927 р.⁷⁸ Як бачимо, весь наступний учбовий рік у вузах краю, в тому числі й Кубанському педінституті, очікувався напруженим: студентам та викладачам потрібно було пройти цикл чергових серйозних перевірок з вповні ймовірними чистками. Показовими стосовно розкриття специфіки роботи робітничо-селянської інспекції являються анкети, розроблені її співробітниками. У них чільне місце нарівні з партійністю і партійним стажем посідало соціальне походження. Скажімо, навіть такі біографічні відомості, як рік народження, національність, професія та практичний стаж, як і перехід на посади й навіть сімейне положення цікавили радянські органи лише після відповіді на питання пункту про соціальне походження; причому така тенденція простежується у формах анкет різної ступені секретності, коливається тільки його градація⁷⁹.

Отже, у серпні 1926 р. В.О. Голобуцький став студентом Кубанського педінституту в м. Краснодарі. Поступив він на природниче відділення (факультети тоді були скасовані), оскільки в цьому вузі не було першого курсу соціально-економічного відділення, що на нього бажав би вступити майбутній історик, аби задовольнити власне прагнення осягнути соціальні науки. В інституті він навчався лише один учбовий рік. Проте Кубанський (згодом – Краснодарський) педінститут і місцеве крайове архівосховище стали знаковими в науковій кар'єрі історика. Тут він вперше повинен був ознайомитися з документальною історією Чорноморського козачого війська, яка стала в майбутньому темою його докторської дисертації, адже упродовж учбового року за допомогою студента-старшокурсника Я. М. Раєнка В. О. Голобуцький працював у краснодарському архівосховищі⁸⁰. Відзначимо, що Яків Микитович Раєнко (з огляду на малознаність – наведемо повністю його ім'я та по-батькові) був на той час завідувачем Архівного бюро Адигеє-Черкеської автономної області (ймовірно, що цей кубанський українець і познайомився з В.О. Голобуцьким ще в Майкопі – столиці названої області) й розшукував в архіві матеріали з історії місцевого революційного руху. У той же час Я.М. Раєнко цікавився історією заселення Адигеї і, цілком можливо, що В. О. Голобуцький, залучений ним до архівної роботи, ознайомився зі справами Чорноморського козачого війська. В. М. Ратушняк, володіючи, ймовірно, якоюсь іншою, недоступною для автора цих рядків, інформацією, стверджує наступне: В. О. Голобуцький першим відгукнувся на заклик Я. М. Раєнко, звернений до студентів, працювати з ним в архіві. Окрім того, В. М. Ратушняк ще й додає ось що – В. О. Голобуцький став активним помічником кубанського історика-ентузіаста⁸¹.

У зв'язку з різноманітними обставинами (можливо переїзд якраз і детермінували перевірки в Кубанському педінституті, хоча В. М. Ратушняк стверджує, що саме знайомство зі справжніми історичними документами, з методикою опрацювання джерел, остаточно визначило вибір В. О. Голобуцького на користь переводу його до того вузу, де вивчалася історія⁸²) наш студент продовжив навчання і закінчив університет в тодішньому крайовому центрі Північного Кавказу – м. Ростові-на-Дону⁸³. Отже, „битва за вуз”, тобто – за вступ до нього і кінцеве набуття вищої освіти, була виграна В.О. Голобуцьким остаточно (але це вже інша історія, оскільки відбувалася не на Кубані). Після закінчення університету, молодий викладач, пропрацювавши деякий час в м. Грозному, однак, бажаючи присвятити своє життя історичній науці, в 1934 р.

поступив до аспірантури при Ленінградському державному педінституті ім. О. Герцена (ЛДП), де його науковим керівником став академік Б. Д. Греков⁸⁴.

Отримавши вищу освіту у вищих навчальних закладах центральних міст регіонів кубанського й донського козацтва (Краснодарі й Ростові-на-Дону), В. О. Голобуцький не міг не захопитися історією козацтва. Уже в перших розмовах (напевне – в 1934 р.) зі своїм науковим керівником В. О. Голобуцький раз і назавжди визначився зі своїми науковими зацікавленнями: це – історія козацтва⁸⁵. Причому пріоритетним напрямком для нього стало дослідження соціальних інститутів козацтва⁸⁶. Як виявилось згодом, джерелом архівних матеріалів з даної тематики став краснодарський крайовий архів.

По закінченні аспірантури в 1937 р. В. О. Голобуцький намагався (він про це згадує в неопублікованому варіанті мемуарів) добитися розподілу в м. Одесу⁸⁷, де знаходився архів Запорозького Коша, свого часу зібраний А. О. Скальковським, оскільки молодий радянський історик мав на меті продовжити власне дослідницьке студіювання з історії запорозького козацтва. Проте В. О. Голобуцький отримав направлення на роботу в КДП⁸⁸. Утім, це також було прийнятним для наукової роботи В. О. Голобуцького. В опублікованих у 1966 р. спогадах історик також зауважує, що рішення повернутися до Краснодару було давно обдумане. Під впливом розмов з Б. Д. Грековим, В. О. Голобуцький прагнув займатися історією соціальних інститутів запорозького козацтва, але, враховуючи бідність джерел з XVIII і XVII ст., вартувало б звернутися до більш пізнішого періоду. Цей період, коли вказані інститути перебували в розвинутому стані, саме й увібрав в себе історію чорноморського козацтва, а значний комплекс джерел з його історії знаходився в Краснодарі⁸⁹. Матеріали Архіву чорноморського козацтва (інакше – Військового архіву), що знаходився тут, дозволяли простудіювати історію соціальних інститутів також і запорозького козацтва, причому, в їх розвиненому стані. У даному випадку, В. О. Голобуцький здебільшого вдавався до ретроспективного методу. Темою ж докторської дисертації вчений вибрав соціальну історію чорноморців.

1937 р. для Краснодару виявився знаменним тим, що це місто 13 серпня стало адміністративним і культурним центром новоутвореного Краснодарського краю⁹⁰. У столиці кубанського козацтва на цьому етапі свого життя історик провів майже чотири роки, упродовж яких він мав можливість скрупульозно опрацювати різноманітні джерела Військового архіву. Окрім крайового архівосховища, вчений працював ще й з фондами Крайового історико-краєзнавчого музею⁹¹. Він також виїжджав для розшуку архівних матеріалів з теми до різних міст регіону, зокрема – до Ставрополю й Орджонікідзе⁹². Зауважимо, що в Краснодарі В. О. Голобуцький з сім'єю проживав у гуртожитку педінституту (по вулиці Красній 87, зараз ця будівля перебуває на балансі медінституту й використовується як будинок, де частково мешкають співробітники названого закладу). Як пригадує син М. В. Покровського – Володимир Михайлович Покровський, помешкання для сім'ї В. О. Голобуцького дісталось не найкраще, а радше, навіть погане⁹³. Тут у Краснодарі, в історика народився другий син – Петро (перший син – Ігор)⁹⁴. В. М. Покровському, тоді ще маленькому хлопчикові, історик запам'ятався як людина, яка надзвичайно страждала через поганий зір; а також і такий момент – сім'я бідувала в плані повсякденного побуту. Настільки незугарному становищу в житловому аспекті маються й об'єктивні пояснення, адже і без цього

незначний квартирний фонд на 1937 р. довелося розподілити серед заново створюваної адміністративної інфраструктури краю⁹⁵. І навіть з контексту дій крайової адміністрації станом на 1938 р., що робила спроби хоч якимось чином вирішити складну житлову проблему – коли намічалоя в 1939 р. звести три житлових будинки і для цього просилися асигнування в союзного керівництва – можна зробити висновок, що черга до викладачів вищих навчальних закладів ще не скоро наблизиться, оскільки в документах завжди мова йшла тільки про потреби державних крайових установ⁹⁶. На 1938–1939 рр. зафіксовано декілька постанов Бюро Краснодарського крайкому про стан розподілу житлової площі в місті, де відзначені факти вкрай негативного комплектування черги, спекуляції квартирами і т.п.⁹⁷ Будиночок, в якому В. О. Голобуцькому виділили приміщення, розташований у внутрішньому дворі щільної забудови, і як пригадує молодший син українського історика – Петро Володимирович Голобуцький, подібні краснодарські дворики серед людей поширено називали „шанхаями” чи „шанхайчиками”⁹⁸.

У ті роки в СРСР (а на Півдні Росії – особливо) великою проблемою була нестача чи повна відсутність навчальних посібників для студентів і взагалі наукової літератури⁹⁹. Пригадаємо, що сучасні дослідники з огляду на катаклізми Великої Вітчизняної війни, коли багато архівних матеріалів виявилися втраченими, не володіють достатньою джерельною базою для вивчення стану вузів краю на кінець 1930-х рр. Незначні відомості можна почерпнути з опублікованого збірника документів, присвяченого довоєнній історії Краснодарського краю. У самому Краснодарі станом на 10 червня 1938 р. функціонувало 4 вузи: медичний, інститут виноградарства та виноробства, педагогічний інститут і хіміко-технологічний інститут, де разом займалося 4196 студентів¹⁰⁰. Зі звітної доповіді секретаря КК ВКП(б) Л. П. Газова довідуємося також, що „у всіх вузах Краснодару погано налагоджена справа з підручниками і в особливості в педагогічному інституті, де з ряду дисциплін абсолютно немає підручників...”¹⁰¹. У зв’язку з цим, якнайважливішого значення набувала розробка лекційного курсу викладачами зі своїх предметів і, власне кажучи, уміння передати слухачам власні знання. Як повідомляє В. М. Ратушняк (знову ж таки – не роблячи посилань на джерело інформації), В. О. Голобуцький розробив і почав читати лекції з історії СРСР (можна припустити, що це – логічна реконструкція В. М. Ратушняка)¹⁰².

По мірі опрацювання архівних матеріалів В. О. Голобуцький апробував їх у студентській аудиторії. Подібно до видатного російського історика О. Є. Преснякова, В. О. Голобуцький теж міг стверджувати, що його докторська дисертація склалася „не стільки в умовах кабінетної роботи, скільки в аудиторії, в живому спілкуванні з молодшим поколінням істориків” і в його свідомості дисертація представляє собою „передусім публічний звіт про характер і напрямок його університетського викладання”¹⁰³; у випадку з В. О. Голобуцьким – інститутського викладання. Дійсно, вчений у своїх спогадах свідчить, що під час семінарів він зумів перетворити студентську аудиторію в єдиний творчий колектив, який допомагав своєму науковому керівникові практично й теоретично, водночас, переймаючи його досвід науково-дослідної роботи¹⁰⁴, зокрема архівної.

Для дослідницької роботи В. О. Голобуцького неабияке значення мала укомплектованість наукової літературної бібліотеки КДПІ, а вона була досить непоганою. Почала вона формуватися з 1920 р., а в середині 1930-х рр. налічувала 270 тис. томів, включаючи багатий архівний відділ; в наявності був значний відділ книг з філософії, історії, кавказознавства та ін. Ще в 1929 р. сюди поступило 5 тис. томів з бібліотеки реорганізованого Кубанського індустріального технікуму, в тому числі – 2 тис. книг з історії. У 1930-ті роки, після ліквідації низки учбових закладів на початку 1930-х рр., їх бібліотечні фонди також були розподілені до бібліотеки КДПІ¹⁰⁵. В першу чергу слід назвати Північно-Кавказький український науково-дослідний інститут ім. М. Скрипника, який на той час був ліквідований у зв'язку зі згоранням політики „українізації” на Кубані¹⁰⁶. Окрім того, надійшло 18 тис. книг від педагогічного робфаку і 8 тис. – від Інституту іноземних мов. До бібліотеки КДПІ також поступила література, що представляла виняткову наукову цінність, скажімо, 300 екземплярів книг із зібрання Межигірського Спасо-Преображенського монастиря (знаходився свого часу під Києвом і був приходом та притулком для запорізького козацтва – видання XVI–XVIII ст.)¹⁰⁷.

Можливість публікації на шпальтах історичної періодики в 1930-ті рр., а особливо для молодого автора, була пов'язана зі значними складнощами. До того ж, тоді не існувало спеціальних вимог на рахунок публікації певної кількості попередніх захистів кваліфікаційної роботи наукових праць. Указана обставина, безсумнівно, не стимулювала зусиль стосовно подолання існуючих труднощів, пов'язаних з цим процесом. Утім, перші результати евристичних пошуків в архівосховищах В. О. Голобуцькому все таки вдалося опублікувати, але в популярному за формою вигляді – в місцевій газеті „Комсомолец”¹⁰⁸. Чотири статті у названій місцевій газеті вийшли весною-літом 1941 р. і стали першими публікаціями (й, до речі, останніми – до захисту дисертації в 1947 р.) з теми докторської дисертації. Проте, у списку наукових праць козакознавця станом на 1951 р., віднайденому в Науковому архіві Інституту історії України НАН України, вказується ще одна стаття¹⁰⁹ (у цьому реєстрі подано тільки її назву і місце видання) – „Минуле краснодарського краю” – і, яка, якщо вона була, все-таки, опублікована, то, вочевидь, в одній з краснодарських газет (питання – коли?)¹¹⁰. Важливо відзначити, що в чотирьох статтях В. О. Голобуцького, опублікованих на шпальтах газети „Комсомолец”, вперше пролунав ряд його основних тезисів концепції про ранній розвиток буржуазних відносин на територіях козачих військ (запорозького і його епігона – чорноморського).

Працюючи в Краснодарі, В. О. Голобуцький захистив кандидатську дисертацію, присвячену дипломатичній підготовці Переяславської Ради 1654 р., і завершено ще до закінчення аспірантури – на початку 1937 р. Від декану історичного факультету КДПІ Іващенко (ініціали нам не відомі) й завідувача (либонь – виконуючого обов'язки) кафедри історії народів СРСР М. В. Покровського до кваліфікаційної комісії ЛДПІ надійшла позитивна характеристика на В. О. Голобуцького (від 5 січня 1938 р.)¹¹¹. Успішний захист дисертації відбувся під час засідання вченої ради історичного факультету 15 січня 1938 р.¹¹², а підтвердження постанови ради факультету про присудження ступеню кандидата історичних наук В. О. Голобуцькому було дано на

засіданні Вченої ради вказаного інституту 2 березня 1938 р. У жовтні 1938 р.¹¹³ вчений був затверджений ВАК КВШ СРСР у званні доцента¹¹⁴.

Молодий енергійний доцент, за офіційною версією – походженням із сільської бідноти, який набув вищу освіту за радянських умов, і такий, що зарекомендував себе (свого часу) як активний комсомольський лідер, враховуючи недостатність кадрів професійних викладачів істориків, вихованих у радянському дусі¹¹⁵ (наголосимо: наскільки В.О. Голобуцький дійсно перейнявся „радянським духом” наявні джерела не повідомляють; можливо, це була здебільшого – соціальна мімікрія „класово-ворожого елементу”), через рік роботи в педінституті був призначений виконуючим обов’язки завідувача кафедри історії народів СРСР¹¹⁶. Величезне значення мало те, що В. О. Голобуцький захистив дисертацію, адже більшість викладачів Півдня Росії тоді взагалі не мала вчених ступенів¹¹⁷. У рік початку роботи історика в КДІІ (згідно з даними дослідника проблематики В. М. Кононенка) на весь інститут був тільки один кандидат наук¹¹⁸ (навіть у 1951 р. у вузі на 126 осіб викладацького складу припадало лише два доктори наук і двадцять сім кандидатів¹¹⁹).

Згадаємо також, що історик почав працювати на істфаці КДІІ в роки «великого терору»¹²⁰ (утім, репресії проти викладачів та студентів були й раніше¹²¹). Декан Іващенко, який підписав 1 січня 1938 р. характеристику на В. О. Голобуцького, був, за спогадами тодішнього студента І. Мількова, репресований. Попередній декан А. І. Лутченко покинув істфак восени 1937 р. (в силу яких саме причин – І. Мільков не повідомляє)¹²². Не дивно, що за таких умов, виконуючий обов’язки доцента¹²³ М. В. Покровський очолив кафедру історії народів СРСР¹²⁴ (перед тим, як його змінив В.О. Голобуцький).

У фрагменті своїх спогадів, що вкраплені в історіографічний розділ україномовного видання монографії „Запорізьке козацтво” В.О. Голобуцький наводить прикметний епізод з репресованим Грушевським (не називаючи його ініціали), якого місцевий колега назвав „племінником” великого історика і на посаду якого на кафедрі нібито призначили випускника ленінградської аспірантури. З цим Грушевським, знову ж таки, нібито зустрічався В.О. Голобуцький взимку 1937/38 рр. у місцевому архіві, куди „племінника” приводили у супроводі конвоїра для роботи з „запорізькими матеріалами”, з якими працював і В.О. Голобуцький. Дещо пізніше, вченому сказали, що цей Грушевський розстріляний (тобто – в 1938 р.)¹²⁵.

З’ясовуючи цей епізод краснодарського періоду в житті В.О. Голобуцького вдалося встановити, що йдеться про Сергія Григоровича Грушевського – хресника і (якщо вже говорити про родинні зв’язки) четвероюрідного племінника М.С. Грушевського¹²⁶. С.Г. Грушевський, дійсно з 1931 р. проживав з сім’єю в Краснодарі, очолював кафедру історії України і працював у згаданому Північно-Кавказькому українському науково-дослідному інституті. На початку 1933 р. він був заарештований у справі „самостійницької контрреволюційної повстанської” організації „Союзу Кубані і України”, отримав десятирічний термін ув’язнення в таборах строгого режиму, але через деякий час (чи то наприкінці 1933 р., чи то в 1934 р.) його тимчасово звільнили і він мав можливість працювати по спеціальності у Ростові-на-Дону¹²⁷. Вірогідно, що в цей рік С.Г. Грушевський міг інколи приїздити у супроводі конвою до Краснодару і працювати в місцевому архіві. Як стверджує краснодарський краєзнавець

В.К. Чумаченко, С.Г. Грушевський, поряд з іншим, дійсно займався передісторією кубанського козацтва¹²⁸, тобто мусив вивчати ті ж фонди Військового архіву, що і В.О. Голобуцький. Однак у 1934 р. чи дещо пізніше, хресник М.Г. Грушевського був відправлений в Соловецький табір, звідки (як стверджують дослідники його життя) більше не повертався, а в листопаді 1937 р. був розстріляний в урочищі Сандормах (Карелія) разом з іншими представниками української інтелігенції¹²⁹.

Очевидно, що В.О. Голобуцький щось наплутав або його ввели в оману. Теоретично він міг зустрічатися з С.Г. Грушевським у період 1933–1934 рр. (можливо на початку 1935 р.), однак слід прийняти до уваги, що молодий історик до осені 1934 р. працював у м. Грозному викладачем і дослідницькою роботою тоді не займався (а отже потреби для роботи в Краснодарському архівосховищі у нього не було), а з осені 1934 р. навчався в аспірантурі ЛДП і, одночасно, працював на заочному секторі інституту. Вкрай мало ймовірно, що він приїздив для роботи в Краснодарський архів, оскільки його тема дисертації не передбачала роботу з архівними джерелами, а, тим більше, стосувалася іншої проблематики. Скоріше можливо допустити, що В.О. Голобуцький зустрічався з С.Г. Грушевським в Ростові-на-Дону (але не в архіві), оскільки тут проживала перша дружина і маленька донька В.О. Голобуцького, з якими він підтримував добрі стосунки і навідував їх¹³⁰. В останньому випадку історик міг приїздити в Ростов як з Ленінграду, так і з Грозного, тобто, в хронологічному діапазоні з осені (процес у справі „Союзу Кубані і України” відбувся у серпні 1933 р.¹³¹) 1933 р. до 1935 р. включно. Напевно, що враховуючи п'ятдесятирічний період, що пройшов з часу ймовірних подій, а також поважний вік вченого, коли він готував україномовний варіант монографії „Запорізьке козацтво”, у його спогадах відбулася зрозуміла накладка подій і обставин. (Утім, у цій історії все ж таки можливі уточнення. Корисним є те, що вона спонукає дослідників до пошуку нових джерел).

З теплим почуттям В. О. Голобуцький згадував як своїх студентів, так і колеги-викладачів по співпраці у КДП. У власних спогадах історик особливо виокремлює М. В. Покровського, який замінив його на посаді завідувача кафедри (а перед тим – В. О. Голобуцький перемінив М. В. Покровського). М. В. Покровський, який був старший за віком від В. О. Голобуцького на шість років, уже вважався відомим й авторитетним вченим – археологом й істориком, являвся автором (на відміну від В. О. Голобуцького) декількох наукових праць¹³². Однак на той час краснодарський історик не захистив ще кандидатську дисертацію і за формальними причинами пріоритет щодо зайняття посади завідувача був на стороні В. О. Голобуцького. Утім, як свідчить В. О. Голобуцький, Михайло Володимирович був „людиною благородної душі” і „належав до розряду тих натур, для котрих не було більшого задоволення, ніж допомагати іншим”¹³³.

Знавець місцевого архіву М. В. Покровський надав В. О. Голобуцькому неоцінімні послуги та поради з приводу архівних розшуків матеріалу; допомагав читати нерозбірливі рукописи, оскільки мав досвід архівної роботи. Варто відзначити, що В. О. Голобуцький тоді вперше приступив до систематичної роботи в архівах, оскільки до цих пір працював в основному по виданим джерелам. До того ж допомога М. В. Покровського виявилася важливою ще й тим, що описів справ архіву Чорноморського козачого війська не існувало, й справи були вкрай переплутані¹³⁴, а

місцевий історик добре орієнтувався в цьому хаосі архівних тек. М. В. Покровський тоді у плановому порядку працював над темою „Колоніальна політика самодержавства на Кавказі в першій половині XIX століття”¹³⁵. Вчені уклали своєрідну кооперацію: все цікаве про чорноморців М. В. Покровський, який сидів за столом напроти В. О. Голобуцького, передавав колезі, а той, у свою чергу, ділився всім віднайденим з теми краснодарського історика¹³⁶.

Спогади В. О. Голобуцького про спільну роботу з М. В. Покровським перед війною у краснодарському архіві підтверджує й місцевий архівіст Г. Т. Чучмай, який на той час працював в архіві старшим науковим співробітником. Обидва вчених, що завжди сиділи поруч, на все життя запам’яталися архівісту¹³⁷. Належить відзначити, що разом в архіві історики працювали і після війни, коли В. О. Голобуцький (відряджений Інститутом історії України АН УРСР) короткотерміново приїздив з приводу підбору матеріалу, призначеного для монографії про чорноморське козацтво¹³⁸. Згідно зі спогадами Г. Т. Чучмая, який у 1945–1951 рр. працював директором ДАКК, український історик був настільки близькозорим, що „Покровський вимушений був читати необхідні йому документи, а він, майже впритул нахилившись до столу, записував потрібні йому факти”¹³⁹. При порівняльному аналізі матеріалів особового фонду М. В. Покровського, як дослідника матеріалів ДАКК на кінець 1949 – початок 1950 рр., а також з пункту 13 анкети дослідника, заповненої власноруч В. О. Голобуцьким 2 грудня 1949 р. очевидно, що обидва вчених працювали з матеріалами однакових фондів¹⁴⁰ – 249 (Канцелярія наказного отамана Кубанського Козачого війська (колишня канцелярія кошових військових отаманів Чорноморського козачого війська); 1783–1870 рр.), 252 (Військове правління Кубанського Козачого війська; 1842–1888 рр.), 254 (військове чергування Чорноморського Козачого війська; 1842–1870 рр.)¹⁴¹. Цікаво, що вчені працювали з документами на бочці, яка заміняла їм стіл в імпровізованому „читалні” – підвалі архіву¹⁴², так би мовити, заглиблювалися в історичну давнину методом „глибокого погруження”.

Матеріали Казанського державного університету (КазДУ), що зберігаються в Національному архіві Республіки Татарстан, свідчать таке: В. О. Голобуцький мав намір відвідати Краснодар для роботи в місцевому архіві ще весною 1947 р. Так, у планах кафедри історії СРСР історико-філологічного факультету КазДУ станом на другий семестр 1946–1947 навчального року фіксується згадка про заплановане В. О. Голобуцьким наукове відрядження у „кавказькі архіви”¹⁴³. Поїздка намічалася на травень-червень, а її метою було „попереднє обстеження фондів” архівів Краснодара й Ростова¹⁴⁴. Проте це відрядження не здійснилося, згідно з версією самого В. О. Голобуцького з причини його нездужання¹⁴⁵. Між тим, за очікуваними результатами цієї поїздки у відповідності з перспективним порядком денним кафедральних зібрань намічалася заслухати і його звіт-повідомлення про результати роботи в цих архівах на одному з засіданні кафедри (навіть точна дата була вже визначена – 31 травня 1947 р.)¹⁴⁶. Враховуючи, що це (так і нездійснене реально) травневе відрядження, повинно було бути ознайомчим, то в загальних планах науково-дослідних робіт КазДУ на 1947 р. стояло трьохмісячне відрядження В. О. Голобуцького до Краснодара, а плановане фінансування поїздки (по лінії Міністерства вищої освіти) – закладалося в розмірі 6 тисяч карбованців, включаючи копіювання архівних документів

(3 тис. крб.). Дане наукове відрядження намічалось у зв'язку із запланованим закінченням до грудня 1947 р. роботи над монографічним дослідженням з теми „Соціальна історія чорноморського козацтва”¹⁴⁷. Ймовірно, у зв'язку з переговорами з керівництвом Міністерства вищої освіти СРСР про перевід В. О. Голобуцького до Чернівецького університету (а згодом – і у зв'язку з самим переїздом вченого в Чернівці), планована поїздка також не відбулася¹⁴⁸.

Викладання в КДПІ безсумнівно відточило лекторську майстерність В. О. Голобуцького і, очевидно, що й на цьому поприщі представлялася можливість повчитися все у того ж М. В. Покровського, який за численними свідченнями його учнів і колег, володів даром подібним до мистецького хисту – передавати історичні знання слухачам в усному мовленні¹⁴⁹. Відзначимо ще і той факт, що кандидатську дисертацію з теми „До історії взаємовідносин руського царизму і адигейських феодалів в першій половині XIX століття” М. В. Покровський захистив 1940 р. в стінах ЛДПІ¹⁵⁰, як і свого часу В. О. Голобуцький. Якщо згадати, що останній з названих дослідників там працював і навчався в аспірантурі (1934–1937 рр.), а також з 1940 р. знову трудився на посаді доцента, то цілком виправдано припустити наступне: „зісватав” захищатися в ЛДПІ краснодарського історика саме В. О. Голобуцький. Проводячи паралелі поміж нашими істориками, відзначимо також, що М. В. Покровський в 1910–1918 рр. навчався в гімназії м. Чернігова¹⁵¹, а В. О. Голобуцький в 1913–1919 р. навчався в Новгород-Сіверському духовному училищі (Чернігівської губернії і Чернігівської єпархії РПЦ)¹⁵². Слід відмітити також й те, що погляди вчених на соціальну історію чорноморського козацтва у багатьох моментах співпали. Обидва історики в своїх працях відзначали широке використання найманої праці в господарствах заможних козаків та найом козачої сіроми замість себе на військову службу. Утім, на відміну від українського історика, М. В. Покровський акцентував увагу на напівкабальному характері подібного найму і на позаекономічному примусові рядового козацтва, яке полягало в адміністративно-начальницькому свавіллі¹⁵³.

Відзначимо, що згодом, український історик високо оцінював науковий рівень дослідницьких праць М. В. Покровського¹⁵⁴, зокрема, в своєму відзиві на докторську дисертацію краснодарського вченого, назвав цей твір „капітальною працею” і „видатним фактом у нашій історіографії”, ґрунтованим „на величезному й абсолютно новому архівному матеріалі”, а важливі теоретичні узагальнення і висновки, зроблені на сторінках дисертації, надають їй „виключну цінність”¹⁵⁵.

У 1940 р. В. О. Голобуцького (здібного дослідника й талановитого лектора) запросили повернутися на роботу в ЛДПІ, але він випросив собі ще річну відпустку для закінчення архівних пошуків у Краснодарському крайовому архівосховищі¹⁵⁶. Накопичені тут архівні матеріали лягли в основу його докторської дисертації і багатьох наступних наукових публікацій.

У майбутньому житті В. О. Голобуцького склалося так, що після Ленінграду він працював декілька років у Казанському й Чернівецькому державних університетах, а з 1949 р. опинився в столиці Української РСР, де викладав у вузах і займався науковими дослідженнями в академічних інститутах до виходу на пенсію в 1981 р. Як уже відзначалося, в 1949 р. він ненадовго приїжджав до Краснодару. Чи був він на Кубані після цього – достеменно невідомо, однак В. О. Голобуцький підтримував стосунки з

місцевими колегами та друзями за допомогою листування, зокрема – з М. В. Покровським, пізніше з його сином Володимиром Михайловичем¹⁵⁷, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. (незадовго до смерті українського історика) з В. М. Ратушняком. Навчалася в аспірантурі у М. В. Покровського і захистила кандидатську дисертацію Р. І. Гусєва, яка писала дипломну роботу під керівництвом В. О. Голобуцького в Казанському університеті¹⁵⁸ і навіть у 1945–1946 рр. навчалася в нього в аспірантурі (тема – з області місцевого краєзнавства)¹⁵⁹. Цікаво, що в єдиній із збережених телеграм М. В. Покровського до В. О. Голобуцького, мовиться про те, що Р. І. Гусєва взяла відпустку (в 1949 р.) для того, щоб допомогти в роботі В. О. Голобуцькому, коли він приїде для архівних розшуків до Краснодару¹⁶⁰.

Таким чином, обставини часу, пов'язані з політикою більшовиків і соціальним походженням В. О. Голобуцького, визначили зміну місць проживання вченого та перипетії з отриманням ним вищої освіти. Згідно з нашою гіпотезою, саме ці обставини привели спочатку до Адигеї, а згодом – і до Краснодару. Знайомство в 1926 / 27 році з місцевим архівом можливо визначило вибір наукових пріоритетів вченого і, як наслідок, з цим пов'язано його повернення до кубанської столиці наприкінці 1930-х рр.. Тут продовжилося становлення В. О. Голобуцького як вузівського викладача, і як вченого. Тут же (у Краснодарському архіві) він набрав більшу частину архівних джерел для своїх майбутніх наукових праць з історії чорноморського і, частково, запорізького козацтва. Приклад співробітництва і допомоги з боку місцевого історика М. В. Покровського наглядно ілюструє роль та вплив соціокультурного (вірніше – інтелектуального) середовища на становлення вченого (в даному випадку – В. О. Голобуцького) і, ширше, на його інтелектуальну біографію. Утім, ці моменти потребують більш поглибленого й доповненого студіювання.

¹ Див. з приводу постійних змін у місцепроживанні і роботі інтелігенції в роки масових репресій: Рожков А.Ю. Механізм притеснення кубанської професури на закаті НЕПа в локальних рамках одного казуса // *История регионального научного сообщества: проблемы изучения* / Отв. ред. д. и. н. А. Н. Еремеева. – Краснодар, 2007. – С. 81.

² Автор висловлює глибоку й щирю вдячність представникам краснодарського наукового співтовариства за сприяння при зборі інформації про кубанський період у житті В. О. Голобуцького – О. С. Звездіній (Жуковій), Г. Н. Єремєєвій, В. М. Покровському, В. М. Ратушняку, О. Ю. Рожкову, А. І. Слущкому, Д. В. Сенно, В. К. Чумаченко; а також – співробітникам Державного архіву Краснодарського краю та державної Крайової наукової бібліотеки ім. О. С. Пушкіна.

³ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний // *История СССР*. – 1966. – № 3. – С. 115–123.

⁴ Приватний архів П. В. Голобуцького. – В. А. Голобуцький. „З минушини. Оповідання мого сучасника”. (Присвячується молоді). – К., 1988. – Машинопис з правками. На 225 стор.

⁵ Ратушняк В. Н. В. А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // *Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода*. Сб. науч. трудов. – Краснодар, 1991. – С. 99–107; Его же. Исследователь истории казачества // *Кубанский краевед*. Вып. 3. – Краснодар, 1992. – С. 132–141.

⁶ Жукова А. С. Кубанское казачество в трудах Ф. А. Щербины и В. А. Голобуцкого / *Дипломная работа*. Кубанский государственный университет. Кафедра дореволюционной истории России. Группа А, факультет ФИСМО, специальность – история. – Краснодар, 2003. – 114 с. (На правах рукописи).

Автор статті ознайомився з електронним варіантом диплому О. С. Жукової (/Звездіної), за що їй особливо гечно дякуємо.

⁷ Жукова А. С. О взглядах Ф. Е. Щербины и В. А. Голобуцкого на некоторые вопросы предыстории Екатеринодара // Тезисы научно-практической конференции, посвященной 210-летию города Краснодара (13 сентября 2003 г.). «Екатеринодар-Краснодар. 1793-2003. Вчера, сегодня, завтра». – Краснодар, 2003. – С. 150-153.

⁸ Горак В. Знавець козацької доби (Володимир Голобуцький) // Історичний журнал (г. Київ). – 2003. – № 4-5. – С. 118-124.

⁹ Див., напр.: Мороз В. Подвиг громадянина і вченого // Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734 – 1775 рр.). – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – С. 5-9; Михайлина П., Федорук А. Видатний український історик ХХ століття (до 100-річчя від дня народження В. О. Голобуцького) // Буковинський журнал. – 2005. – № 1. – С. 77-83.

¹⁰ Утім, упродовж останніх років нами опубліковано низку праць стосовно життя й наукової творчості В. О. Голобуцького і які базуються на ряді нових джерел. Серед них є декілька студій, де зокрема висвітлюються кубанські віхи біографії вченого. Див., напр.: Юсов С. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого // Український історичний збірник. Вип. 8. – К., 2005. – С. 468-482; Його ж. Ранній період наукової творчості В. Голобуцького: 1934-1941 рр. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць, вип. 15. – К., 2006. – С. 339-350; Его же. «Путевка в життя» і діти священнослужителів (на прикладі життєвих колізій радянського історика В. А. Голобуцького) // Вестник Удмуртського університету. Випуск. 7. Історія. – 2007 г. – С. 73-84; тощо.

¹¹ Юсов С. Л. Кубанские вехи жизненного пути В. А. Голобуцкого // История регионального научного сообщества: проблемы изучения. – С. 91-118.

¹² Государственный архив Краснодарского края (ГАКК). – Ф. р-68. Министерство просвещения РСФСР. Краснодарский государственный педагогический институт им. 15-летия ВЛКСМ. – Оп. 1. 1920-1921 гг. На 1 л.; Там же. – Оп. 2. 1942-1971 гг. На 62 л.; Там же. – Оп. 3. 1970-1975 гг. На 39 л.

¹³ ГАКК. – Ф. р-1610. – Оп. 8. Гинда Григорьевна Машкович (1908-2000 гг.), краевед, доцент Кубанского государственного университета. – Ед. хр. 25, 26, 37, 38, 39, 41, 42, 51, 52, 54.

¹⁴ Там же. – Ф. р-1548. – Оп. 1. На 2 л. – Ед. хр. 1-11.

Особовий фонд красnodарського історика, на превеликий жаль, складається тільки з 11 архівних справ.

¹⁵ Там же. – Ф. р-889. – Оп. 1928-1940 гг. На 95 л.

¹⁶ Там же. – Ф. р-890. – Оп. 1924-1930 гг. На 62 л.

¹⁷ Там же. – Ф. р-226. – Оп. 1924-1930 гг.; Там же. – Оп. 2. – 1920-1930 гг.

¹⁸ Більш докладно див.: Государственная архивная служба Краснодарского края. К 85-летию создания. / Сост.: И. Ю. Бондарь, А. М. Беляев. – Краснодар, 2005. – С. 217-238; ГАКК. – Ф. р-1700. – Оп. 1. – Ед. хр. 804. На 69 л.; Там же. – Ед. хр. 807. На 26 л.; Там же. – Ед. хр. 809. На 119 л.; Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 10. На 80 л.; Там же. – Д. 11. На 12 л.; Там же. – Ед. хр. 13. На 81 л.; Там же. – Ед. хр. 808. На 93 л.; Там же. – 1309. На 28 л. и др.

¹⁹ Национальный архив Республики Адыгея (НАРА). – Ф. Р-21. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 18; Там же. – Ед. хр. 50 – Л. 40, 41, 73; Там же. – Ед. хр. 95 – Л. 3, 6, 24, 129; Там же. – Ед. хр. 101 – Л. 79.

²⁰ Приватний архів П. В. Голобуцького. – Телеграма от М.В. Покровского В.А. Голобуцкому. 1949 г. На 1 л.

²¹ Семейный архив В.М. Покровского (г. Краснодар). – Письмо В.А. Голобуцкого В.М. Покровскому. 7 января 1967 г. На 1-1(об.) лл.

Копія, люб'язно надана В. М. Покровським, зберігається в приватному архіві автора даної статті.

²² Личный архив В.Н. Рагушняка (г. Краснодар). – Письмо В.А. Голобуцкого В.Н. Рагушняку. 24 декабря 1988 г. На 1 л.; Письмо В.А. Голобуцкого В.Н. Рагушняку. 15 апреля 1990 г. На 1 л.; Письмо В.А. Голобуцкого В.Н. Рагушняку. 28 мая 1991 г. На 1 л.

Копії листів, люб'язно надані В. М. Рагушняком, зберігаються в приватному архіві автора даної статті.

²³ Семейный архив В.М. Покровского. – Из отзыва профессора В.А. Голобуцкого о докторской диссертации М.В. Покровского // Альбом «Михаил Владимирович Покровский. 1897-1959 гг.»

²⁴ Личный архив В.Н. Рагушняка. – Письмо В.А. Голобуцкого В.Н. Рагушняку. 28 мая 1991 г. – Л. 1.

- ²⁵ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). Сб. док. и мат. Сост.: Н. Ф. Ковальская, А. О. Ходетлев, Л. А. Подгамчук. / Под ред. А. О. Хоретлева. – Майкоп, 1958. – 380 с.; Культурное строительство на Кубани (1918–1941 гг.). Сб. док. / Науч. ред., д. и. н. И. Я. Куценко. – Краснодар, 1978. – 192 с.; Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. / Сост. Беляев А. М., Бондар И. Ю., Токарев В. Е. – Краснодар, 1997. – 1120 с.
- ²⁶ Див., напр.: Репина Л. П., Зверева В. В., Парамонова М. Ю. История исторического знания: Пособие для вузов. – М., 2004. – С. 267–268.
- ²⁷ Центральный государственный архив г. Санкт–Петербурга (ЦГА СПб). – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 10.
- ²⁸ Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920–х годов: В 2–х т. Т. 1. – Краснодар, 2002. – С. 222.
- ²⁹ Науковий архів Інституту історії України НАНУ (НА ІУ НАНУ). – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.).
- ³⁰ Відомості про тюремне заточення діда надані Петром Володимировичем Голобуцьким (інтерв'ю взято 4 квітня 2007 р.).
- ³¹ Див., напр.: Матецкий В. А. Художественная культура. Власть. Большевики. (на материалах Дона и Северного Кавказа). 1917–1941 гг.: Монография. – Ростов / н / Д., 1994. – С. 77.
- ³² Цит. за: Куценко И. Я. Революция и культура. Очерк истории борьбы партийной организации Северного Кавказа за осуществление культурной революции 1918–1932 гг. – Краснодар, 1973. – С. 114.
- ³³ Там же. – С. 116.
- ³⁴ Приватний архів П. В. Голобуцького. – Документ № 3. Характеристика члена Л. К. С. М. У. В. Голобуцького В. А. от 13 июня 1925 г. Бюро Райкома Л. К. С. М. У. Нежинского района. – Л. 1.
- ³⁵ Куценко И. Я. Революция и культура. – С. 115.
- ³⁶ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 117.
- ³⁷ Там же. – С. 117.
- ³⁸ Про це свідчить син історика – П. В. Голобуцький.
- ³⁹ Так він сам себе називає в анкеті, заповненій перед вступом до вузу. – Див.: Государственный архив Ростовской области (ГАРО). – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19.
- ⁴⁰ НАРА. – Ф. Р–21. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 18; Там же. – Ед. хр. 95 – Л. 24.
- ⁴¹ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). – С. 98.
- ⁴² Матецкий В. А. Художественная культура. Власть. Большевики. (на материалах Дона и Северного Кавказа). 1917–1941 гг. – С. 78.
- ⁴³ Куценко И. Я. Революция и культура. – С. 115.
- ⁴⁴ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). – С. 115.
- ⁴⁵ Згідно з офіційними відомостями, датою заснування аула Пчегатлукай вважається 1856 р. – Див.: Основные административно–территориальные преобразования на Кубани (1793–1985 гг.). / Сост.: А. С. Азаренкова, И. Ю. Бондарь, Н. С. Вертышева. – Краснодар, 1986. – С. 265. Однак при в'їзді в цей аул на табличці, вершину якої увінчує мусульманська символіка – зображення півмісяця, – наявний напис стосовно заснування населеного пункту, і вказано рік – 1721 р.
- ⁴⁶ Згідно зі спогадами місцевого вчителя з 40–річним стажем роботи, до будівництва водосховища на р. Кубань, територіально аул був удвічі–тричі більшим. Культурні традиції в а. Пчегатлукай і нині продовжують зберігатися: у школі є музей, самі жителі активно долучаються до збереження історичної пам'яті про пережиті події. Записано зі слів місцевого вчителя–пенсіонера з 40–річним стажем роботи 18 березня 2007 р. Н. М. Юсовою.
- ⁴⁷ Куценко И. Я. Революция и культура. – С. 106.
- ⁴⁸ Там же. – С. 115.
- ⁴⁹ Культурное строительство Адыгеи (1922–1937 гг.). – С. 99.
- ⁵⁰ Куценко И. Я. Революция и культура. – С. 115.

- ⁵¹ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4; Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ № 27/35. Справка, выданная т. Голобуцкому В. А. директором Межотраслевого комбината рабочего образования Городского района г. Грозный. 7 октября 1932 г. – Л. 1.
- ⁵² Записано зі слів місцевого вчителя-пенсіонера з 40-річним стажем роботи 18 березня 2007 р. Н. М. Юсовою.
- ⁵³ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 119–120.
- ⁵⁴ НАРА. – Ф. Р–21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 40, 41, 73.
- ⁵⁵ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 120.
- ⁵⁶ НАРА. – Ф. Р–21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 40, 41.
- ⁵⁷ Див., напр.: Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920–х годов. – С. 220.
- ⁵⁸ Див., напр.: НАРА. – Ф. Р–21. – Оп. 1. – Ед. хр. 32. – Л. 129.
- ⁵⁹ Приватний архів П.В. Голобуцького. – Документ № 27/35. – Л. 1.
- ⁶⁰ Саме так класифікує «відрядження» кубанський дослідник цього питання О. Ю. Рожков. – Див.: Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920–х годов. – С. 220.
- ⁶¹ ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. – Л. 19.
- ⁶² Там же. – Л. 18.
- ⁶³ НАРА. – Ф. Р–21. – Оп. 1. – Ед. хр. 50. – Л. 73.
- ⁶⁴ Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920–х годов. – С. 219.
- ⁶⁵ Там же. – С. 215.
- ⁶⁶ Там же. – С. 216.
- ⁶⁷ Там же. – С. 227.
- ⁶⁸ Див.: Рожков А. Студент как зеркало Октябрьской революции // Родина. – 1999. – № 3. – С. 72–73.
- ⁶⁹ Там же. – С. 72.
- ⁷⁰ Інформація надана П. В. Голобуцьким (інтерв'ю від 4 квітня 2007 р.).
- ⁷¹ Державний архів м. Києва (ДАК). – Ф. Р–346. – Оп. 5. – Од. зб. 100. – Арк. 2.
- ⁷² Див.: ГАРО. – Ф. 46. – Оп. 7 – Ед. хр. 1244. Голобуцкий Владимир Алексеевич. 1927 г. – Л. 19–19 (об.).
- ⁷³ Рожков А. Ю. В кругу сверстников: Жизненный мир молодого человека в советской России 1920–х годов. – С. 222.
- ⁷⁴ Трушков В. Борьба за вуз // Красное студенчество. – 1929/1930. – № 9. – С. 20.
- ⁷⁵ Див.: Юсов С. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого. – С. 468–470.
- ⁷⁶ Нині чомусь практикують писати – вищого навчального закладу (скорочено – внз).
- ⁷⁷ ГАКК. – Ф. р–226. – Оп. 1. – Д. 155. – Л. 63.
- ⁷⁸ Там же. – Л. 64.
- ⁷⁹ Там же. – Д. 142. – Л. 6–7(об.).
- ⁸⁰ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 120.
- ⁸¹ Див., напр.: Ратушняк В.Н. В.А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода. Сб. науч. трудов. – Краснодар, 1991. – С. 103.
Зауважимо, що в трьох листах В. О. Голобуцького до В. М. Ратушняка, копії яких, як вже було сказано вище, люб'язно надані автору даної статті, – цих фактів та деяких інших свідчень не міститься. Можливо, у краснодарського історика є ще якісь листа українського колеги?
- ⁸² Там же. – С. 103.
- ⁸³ Див.: Юсов С. Кристалізація наукових пріоритетів В. Голобуцького та її перші наслідки в контексті інтелектуальної біографії вченого. – С. 470–471; Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 115–122.
- ⁸⁴ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 123–125.

- ⁸⁵ Там же. – С. 123–124.
- ⁸⁶ Там же. – С. 125.
- ⁸⁷ Див.: Юсов С. Володимир Олексійович Голобуцький (1903–1993 рр.): Біобібліографія. – К., 2006. – С. 147–148 (Додаток А. 3).
- ⁸⁸ Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125; ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 4.
- ⁸⁹ Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125.
- ⁹⁰ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. / Сост: Беляев А. М., Бондар И. Ю., Токарев В. Е. – Краснодар, 1997. – С. 9.
- ⁹¹ См.: Национальный архив Республики Татарстан (НАРТ). – Ф. Р-1337. – Оп. 29. – Ед. хр. 148. – Л. 51.
- ⁹² Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 3.
- ⁹³ З розмови із сином М. В. Покровського – д. мед. н. В. М. Покровським. Записано 16 березня 2007 р. Н. М. Юсовою.
- ⁹⁴ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 3; НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1-а. – Од. зб. 329. – Арк. 37.
- ⁹⁵ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. – С. 66.
- ⁹⁶ Там же. – С. 87.
- ⁹⁷ Там же. – С. 78–80.
- ⁹⁸ З розмови з П. В. Голобуцьким (інтерв'ю від 4 квітня 2007 р.)
- ⁹⁹ Див., напр.: Кононенко В. М. Высшая школа Юга России (20-е – 90-е годы XX века). – Ставрополь, 2005. – С. 79.
- ¹⁰⁰ Краснодарский край в 1937–1941 гг.: Документы и материалы. – С. 496.
- ¹⁰¹ Там же. – С. 496.
- ¹⁰² Ратушняк В. Н. В. А. Голобуцький – советский исследователь истории черноморского казачества. – С. 104.
- ¹⁰³ Пресняков А. Е. Речь перед защитой диссертации под заглавием „Образование Великолукского государства” // Летопись занятий Археографической комиссии. – Вып. 30. – Пг., 1920. – С. 7.
- ¹⁰⁴ Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125.
- ¹⁰⁵ Колотинский П. Н., Роговской П. А., Марков Н. П. 25 лет Краснодарского государственного педагогического института (1920–1945). / Под ред. А. А. Карпеко. – Краснодар, 1946. – С. 4, 19; Кубанский университет. Материалы по изучению истории вуза. / Составитель В. И. Недосекин, д. и. н., проф. – Краснодар, 1987. – С. 15.
- ¹⁰⁶ Див.: Чумаченко В. К. К истории Северо-Кавказского украинского научно-исследовательского института в Краснодаре // История регионального научного сообщества: проблемы изучения. – С. 87–90.
- ¹⁰⁷ Колотинский П. Н., Роговской П. А., Марков Н. П. 25 лет Краснодарского государственного педагогического института (1920–1945). – С. 15.
- ¹⁰⁸ Голобуцький В. А. Уничтожение Запорожской Сечи и начало образования Черноморского казачьего войска // Комсомолец (г. Краснодар). – 1941. – 23 марта – № 36 (522). – С. 3; Его же. Образование Черноморского казачьего войска // Комсомолец. – 1941. – 2 апреля. – № 40 (526). – С. 3; Его же. О социальных отношениях в Черноморья // Комсомолец. – 1941. – 16 мая. – № 59 (545). – С. 3; Его же. «Персидский бунт» 1797 года // Комсомолец. – 1941. – 1 июня. – № 66 (552). – С. 2.
- ¹⁰⁹ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 141.
- ¹¹⁰ Цілком ймовірно, що тут зіштовхуємося зі звичайною накладкою, пов'язаною з доволі тривалим часовим відтинком: унаслідок дії цього чинника вчений міг, призабувши, узагальнено вказати лише назву рубрики – «З минулого Краснодарського краю», де і були опубліковані всі чотири відомі нам студії. Проте, це гіпотетичне припущення начебто спростовується самим В. О. Голобуцьким, який власноручно в тому ж списку вказує всі ті ж чотири статті весни–літа 1944 р. При цьому, варто враховувати і той факт, що згадка про цю публікацію наявна тільки в одному з авторських реєстрів його наукової продукції. Шлях пошуку через призму звернення до каталогів кубанських бібліотек теж не виявився результативним. Скажімо,

тільки в краєзнавчому відділі наукової бібліотеки ім. О. С. Пушкіна маємо дві бібліографічні карточки статей 1941 р. (тобто – дві статті історика з чотирьох). – Див.: Ящик № 356.

¹¹¹ ЦГА СПб. – Ф. 4331. – Оп. 31. – Ед. хр. 436. – Л. 7.

¹¹² Там же. – Л. 30–31.

¹¹³ Там же. – Л. 5.

¹¹⁴ НАРТ. – Ф. р-1337. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 7.

¹¹⁵ Див., напр.: Ушмаева К.А. Историки и власть на Юге России (1917–2000 гг.). – Ставрополь, 2006. – С. 32.

¹¹⁶ НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1. – Од. зб. 320. – Арк. 138 (зв.); Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

¹¹⁷ Див.: Кононенко В.М. Высшая школа Юга России. – С. 79; Ушмаева К.А. Историки и власть на Юге России (1917–2000 гг.). – С. 21.

¹¹⁸ Кононенко В.М. Высшая школа Юга России. – С. 70.

¹¹⁹ Аванесов А.Г., Еремеева А.Н. Виктор Федорович Писаренко: биография в контексте эпохи // История регионального научного сообщества: проблемы изучения. – С. 44.

¹²⁰ Див.: Кропачев С. Большой террор на Кубани. – Краснодар, 1993. – С. 22–33.

¹²¹ Там же. – С. 23–24.

¹²² Див.: Мильков И. «И за веру свою беззаветную...» // Комсомолец Кубани. – 1989. – 2 марта. – С. 2.

¹²³ Див.: ГАКК. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 10. – Л. 26.

В особистому листі з обліку кадрів М. В. Покровського, який зберігається в одному з нечисленних справ особового фонду історика, зафіксовано, що з 27 листопада 1936 р. він виконував обов'язки доцента.

¹²⁴ До речі, про цей факт в історіографії не повідомляється, а ці відомості почерпнуто з характеристики В. О. Голобуцького, яка зберігається в його особистій справі в ЦДА СПб.

¹²⁵ Голобуцкий В. О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. – С. 62.

¹²⁶ Кучеренко М.О., Панькова С.М., Шевчук Г.В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – К., 2006. – С. 290, 306.

¹²⁷ Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: вехи биографии // История регионального научного сообщества: проблемы изучения. – С. 123–126.

¹²⁸ Чумаченко В.К. Казачья литературная голгофа (писатели, историки и журналисты – жертвы политических репрессий) // Третьи кубанские литературно-исторические чтения: Мат-лы научно-теоретической конференции (доклады, научные сообщения, публикации) / Науч. ред. В.К. Чумаченко. – Краснодар, 2001. – С. 259.

¹²⁹ Кучеренко М.О., Панькова С.М., Шевчук Г.В. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – С. 307; Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: вехи биографии. – С. 126.

¹³⁰ З розмови з донькою В.О. Голобуцького з Зоєю Володимирівною Тишиною (прізвище її чоловіка) від 27 жовтня 2006 р. Занотовано Н.М. Юсовою.

¹³¹ Чумаченко В.К., Грушевский Д.В. Кубанский историк С.Г. Грушевский: вехи биографии. – С. 125.

¹³² Черников В.Н. Слово об учителе // Памяти М.В. Покровского. Вопросы историографии и истории Северного Кавказа XVIII – начала XX в. – Краснодар, 1997. – С. 11; Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 125–126.

¹³³ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

¹³⁴ Див. виступ опонента, професора М.А. Клочкова під час захисту В. О. Голобуцьким докторської дисертації: ЦГА СПб. – Ф. 7240. – Оп. 12. – Ед. хр. 2143. – Л. 19.

¹³⁵ Степанов А. Над чем работают ученые Краснодара // Большевик (г. Краснодар). – 1939. – 17 января. – С. 3.

¹³⁶ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.

¹³⁷ ГАКК. – Ф. р-1700. – Оп. 2. – Ед. хр. 926 г., т. 5. – Л. 118.

¹³⁸ Там же. – Ед. хр. 1178. – Л. 89–91.

- ¹³⁹ Там же. – Ед. хр. 926 г., т. 5. – Л. 119; См. также: Екатеринодар – Краснодар. Два века города в датах, событиях, воспоминаниях... Материалы к Летописи / Ред. Составитель И. Ю. Бондарь (ЦДНИКК). Коллектив авторов. – Краснодар, 1993. – С. 661.
- ¹⁴⁰ ГАКК. – Ф. 1700. – Оп. 2. – Д. 1056. – Л. 33–58; Там же. – Д. 1178. – Л. 89.
- ¹⁴¹ Див.: Путеводитель по государственным архивам Краснодарского края / Под ред. Г. Т. Чучмай, А. С. Азаренковой. – Краснодар, 1963. – С. 64–66.
- ¹⁴² Государственная архивная служба Краснодарского края. К 85-летию создания / Сост. И. Ю. Бондарь, А. М. Беляев. – Краснодар, 2005. – С. 232.
- ¹⁴³ НАРТ. – Ф. р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 52. – Л. 55.
- ¹⁴⁴ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 137. – Л. 67(об.).
- ¹⁴⁵ Там же. – Л. 87, 90(об.).
- ¹⁴⁶ Там же. – Оп. 2. – Ед. хр. 52. – Л. 16(об.), 55.
- ¹⁴⁷ Там же. – Оп. 29. – Ед. хр. 142. – Л. 4.
- ¹⁴⁸ Там же. – Оп. 31. – Ед. хр. 151. – Л. 86.
- ¹⁴⁹ Див., напр.: Черников В.Н. Путь историка. Очерк о жизни и деятельности М.В. Покровского. – Краснодар, 1997. – С. 16–20.
- ¹⁵⁰ ГАКК. – Ф. 1548. – Оп. 1. – Ед. хр. 10. – Л. 5.
- ¹⁵¹ Черников В.Н. Слово об учителе. – С. 8.
- ¹⁵² НА ПУ НАНУ. – Ф. 1. – Оп. 1–а. – Од. зб. 329. – Арк. 38; Голобуцкий И. Шлях, освячений працею // Слово просвіти. – 2003. – Ч. 41. – С. 11
- ¹⁵³ Шевченко Г.Н. М.В. Покровский – исследователь истории черноморского казачества // Памяти М.В. Покровского. Вопросы историографии и истории Северного Кавказа XVIII – начала XX в. – С. 42–43.
- ¹⁵⁴ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.
- ¹⁵⁵ Семейный архив В.М. Покровского. – Из отзыва профессора В.А. Голобуцкого о докторской диссертации М.В. Покровского // Альбом «Михаил Владимирович Покровский. 1897–1959 гг.»
- ¹⁵⁶ Голобуцкий В. А. Страницы из моих воспоминаний. – С. 126.
- ¹⁵⁷ Автор статті володіє копією одного автографічного листа В. О. Голобуцького до В. М. Покровського, люб'язно наданого Володимиром Михайловичем. Тут, зокрема, йде мова про необхідність реалізації помертвого видавничого проекту – опублікування праць М. В. Покровського.
- ¹⁵⁸ Черников В.Н. Путь историка. – С. 15.
- На жаль, через хворобу В.М. Чернікова не випало можливості провести інтерв'ювання цього краснодарського дослідника, який напевне пам'ятає більше цікавих деталей зі сфери взаємовідносин В. О. Голобуцького і М. В. Покровського.
- ¹⁵⁹ НАРТ. – Ф. р-1337. – Оп. 2. – Ед. хр. 56. – Л. 1.
- ¹⁶⁰ Приватний архів П. В. Голобуцького. – Телеграма от М.В. Покровского В.А. Голобуцькому. 1949 г. – Л. 1.

1) Лист В. О. Голобуцького до В. М. Ратушняка¹ від 24. XII. 1988 р.

Дорогой коллега! Простите, мы не знаем Вашего имени (и отчества). Сердечно поздравляем Вас и всех Ваших близких с Новым годом, желаем доброго здоровья, исполнения желаний, счастья. Ваше письмо получено, спасибо Вам.

В. Голобуцкий

24. XII. 1988 г.

Приватний архів В. М. Ратушняка.

2) Лист В. О. Голобуцького до В. М. Ратушняка від 15. IV. 90 р.

Здравствуйте, дорогой

Валерий Николаевич!

Сердечно благодарю Вас за дружеский очерк обо мне².

Правду сказать, это меня очень тронуло.

Благодарю и за «Кубанского краеведа»³.

От всего сердца желаю Вам творческих успехов и буду очень рад, если мне удалось бы чем-нибудь отблагодарить Вас.

С искренним уважением

[Автограф особистого підпису]

15. IV. 90 г.

Приватний архів В. М. Ратушняка.

2) Лист В. Голобуцького до В. М. Ратушняка від 28. / V. 1991 р.

Глубокоуважаемый Валерий Николаевич!

Извините, что запаздываю с ответом. Я сейчас очень загружен подготовкой к печати книги «Запорожское казачество»⁴, но скоро буду относительно свободен и подумаю, какую статью Вам прислать. Возможно это будут воспоминания о Краснодаре и работе на[д] «Черноморским казачеством»⁵. Что же касается предложения стать членом редколлегии, то принимаю его с благодарностью и надеюсь поработать над сборником с удовольствием.

Желаю Вам полного успеха в деятельности.

Кланяюсь Вам и Вашим коллегам

Ваш

[Автограф особистого підпису]

28. / V. 1991 г.

Приватний архів В. М. Ратушняка.

3) Телеграма М. В. Покровського⁶ до В. О. Голобуцького від []

КИЕВ АРТЕМА 10 КВАРТИРА 41 ГОЛОБУЦЬКОМУ
БЕСПОКОЮСЬ ОТСУТСТВИЕМ ИЗВЕСТИЙ КОГДА ДУМАЕТЕ ВЫЕХАТЬ
ГУСЕВА ВЗЯЛА ОТПУСК ПОМОЧЬ РАБОТЕ

ПОКРОВСКИЙ

Киев Артема 10 квартира 41 Голобуцкому

Беспокоюсь отсутствием известий когда думаете выехать Гусева⁷ взяла отпуск помочать работе

Покровский.

Сімейний архів В. М. Покровського

4) *Лист В. Голобуцького до В. М. Покровського⁸ від 7. I. 1967 р.*

Дорогой Вова!

Называю Вас так по старой памяти.

Как Вы поживаете? Давно уже ничего не знаю ни о Вас, ни о Людмиле Яковлевне⁹. Как ее здоровье?

В последнем, шестом номере журнала «История СССР», в разделе «Новые книги», я прочел о том, что один черкес издал книгу по истории Адыгеи XIX в.¹⁰, и у меня снова зародилась надежда издать рукопись Михаила Владимировича¹¹. Может быть, в Адыгиздате изменилась обстановка к лучшему.

Пожалуйста, напишите мне, чем кончились хлопоты об издании¹², в которых, так, или иначе, принимал участие и покойный ныне А. В. Фадеев¹³, и где сейчас рукопись.

Нельзя ли снова поднять этот вопрос?

Посылаю Вам отрывок из своих воспоминаний¹⁴. В свое время, принимая заказ на них от журнала я выговорил себе 3 листа и право писать так, как хочу. Но все пошло к черту. Зав.[едующий]отделом, ведший со мной переговоры, ушел в отставку, а его преемники все сделали по-своему.

В своих записях (рукописи) я поместил довольно обширный литературный портрет Михаила Владимировича. Мастодонты из журнала оставили от него только рожки да ножки. Все же в воспоминаниях осталась фраза о неизданной Михаилом Владимировичем рукописи.

Давайте начнем сначала. Капля пробивает камень.

Жду от Вас ответа.

Сердечный привет и Новогодние пожелания. Вам, Людмиле Яковлевне и всему Вашему семейству.

Ваш В. Голобуцкий.

7. I. 67.

Сімейний архів В. М. Покровського

¹ Ратушняк Валерій Миколайович – д.і.н., проф., завідувач кафедри вітчизняної історії ф-ту історії, соціології і міжнародних відносин Кубанського держуніверситету, дослідник історії Кубані.

² Див.: Ратушняк В. Н. В. А. Голобуцкий – советский исследователь истории черноморского казачества // Проблемы историографии и культурного наследия народов Кубани дореволюционного периода. Сб. науч. трудов. – Краснодар, 1991. – С. 99–107.

³ Періодичний краєзнавчий збірник, що виходить в Краснодарі.

-
- ⁴ Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. – К.: Вища школа, 1994. – 539 с.
- ⁵ Голобуцький В. А. Черноморское казачество. – К.: Изд-во АН УССР, 1956 – 414 с.
- ⁶ Покровський Михайло Володимирович (1897–1959 рр.) – д.і.н., проф., з 1941 р. – завідувач кафедри історії СРСР КДПІ; археолог, дослідник історії Північно-Західного Кавказу XVIII – XIX ст.
- ⁷ Гусєва Р.І. писала дипломну роботу під керівництвом В. О. Голобуцького в Казанському університеті, а згодом навчалася в аспірантурі у М.В. Покровського і захистила під керівництвом останнього кандидатську дисертацію.
- ⁸ Покровський Володимир Михайлович (1928 р.н.) – доктор медичних наук, проф., академік Російської академії природничих наук, Заслужений діяч науки Росії, Кубані і Адигеї, проректор з наукових питань Кубанської державної медичної академії, автор понад 300 наукових праць, син історика М.В. Покровського.
- ⁹ Покровська (у дівочтві – Стефанова) Людмила Яківна (1898–1987 рр.) – дружина М.В. Покровського, мати В.М. Покровського, працювала викладачем російської мови і літератури в середній школі.
- ¹⁰ // **История СССР. – 1966. – №6. – С.**
- ¹¹ Мається на увазі рукопис докторської дисертації М.В. Покровського „Очерки социально-экономической истории адыгских племен в конце XVIII – первой половине XIX в.” у трьох томах, 847 с.
- ¹² Скорочений варіант докторської дисертації М.В. Покровського видано в 1989 р. Див.: М.В. Покровский. Из истории адыгов в конце XVIII – первой половине XIX в. – Краснодар, 1989. – 319 с.
- ¹³ Ростовський історик, автор монографії „Экономическое развитие степного правобережья в дореформенный период” (1958). На цю монографію В.А. Голобуцький опублікував рецензію. Див.: Голобуцький В. А. [Рец.]: Фадеев А. В. Экономическое развитие степного правобережья в дореформенный период // Вопросы истории. – 1958. – №9. – С. 152–155.
- ¹⁴ Фрагмент із спогадів В.А. Голобуцького, в якому йдеться про М.В. Покровського. Див.: Семейный архив В.М. Покровского. – Ученые–историки о научной деятельности М.В. Покровского // Альбом «Михаил Владимирович Покровский. 1897–1959 гг.». Див., також: Голобуцький В. А. Страницы из моих воспоминаний // История СССР. – 1966. – №3. – С. 125–126.